

İQTİSADİYYAT**AVROPA REGIONUNDA GÖMRÜK SİYASƏTİNİN FORMALAŞMASI VƏ ƏSAS İNKİŞAF XÜSUSİYYƏTLƏRİ**

A.M.MƏHƏRRƏMOV
Bakı Dövlət Universiteti
amagerramov@gmail.com

Məqalədə gömrük siyasətinin formalaşdırılması onun inkişaf xüsusiyyətləri, tədqiq edilmiş həmçinin bu mövzunun araşdırıcısı olan bir sıra müəllifin tədqiqatları təhlil olunmuşdur.

Avropa regionunda inteqrasiya prosesi daha mühüm nailiyyətlər əldə etmişdir. Dövlətlərarası əməkdaşlıq və liberallaşmaya əsaslanan beynəlxalq iqtisadi qaydanın təmin edilməsi Qərbi Avropanın iqtisadi inteqrasiyasının bazasını təşkil edir. İkinci Dünya Müharibəsindən sonra iqtisadi böhran, işsizlik, yoxsulluqla qarşılaşan Qərbi Avropa dövlətləri bu problemlərin həllində Müharibəyəqədərki təcrübə ilə, yəni «özünəqapanma», «özünütəcrid»-lə həllinin mümkün olmadığını anlamışdı. Artıq bütün Avropa dövlətlərinin səylərinin birləşdirilməsi və əməkdaşlığın dərinləşdirilməsi zərurəti yaranmışdı [19].

Avropa dövlətlərinin beynəlxalq-hüquqi əməkdaşlıq formalarının müxtəlifliyi öz xarakterinə görə Avropa dövlətlərinin köklü maraqlarının müxtəlifliyini əks etdirən müxtəlif tarixi, siyasi, iqtisadi və digər amillərin qarşılıqlı təsiri ilə müəyyən olunur. Bununla belə müxtəlif dövrlərdə «Avropa Birliyi», «Vahid Avropa» ideyası formalaşmış və müzakirə edilmişdir. Məhz bu ideya müasir Avropa beynəlxalq-hüquqi regionalizminin əsasında dayanır.

«Avropa Birliyi» ideyası Qədim Roma İmperiyası və Böyük Karlın İmperiyası dövründən formalaşmağa başlamışdır. Bu ideya öz siyasi və hüquqi əksini, demək olar ki, bütün Avropa xalqlarını vahid hüquq qaydasında birləşdirən və vahid mərkəzdən idarə edən Roma İmperiyasının mövcudluğu dövründə tapmışdır. Lakin tarixçilərin fikrincə, Avropanın ayrıca bir dünya, xüsusi bir ailə kimi müəyyən edilməsi haqqında ilkin ideya və təsəvvürlər məhz Orta əsrlərdə, təxminən XI əsrdən başlayaraq formalaşmışdır. Erkən Orta əsrlər dövründə bütün bəşəriyyətin vahid kilsədə (Avqustin, Foma Akvinski) və ya ümumdünya monarxiyası çərçivəsində birləşdirilməsi (Dante Aliqyeri, İrji Podebrad) ideyaları məşhurlaşmışdı. Müqəddəs Roma İmperiyasının süqutundan sonra yeni yaranan Avropa dövlətləri arasında münasibətlərin hüquqi tənziyi zərurəti meydana çıxmışdı. Bu zaman Avropanın birləşdirilməsi ideyası yenidən gündəmə gəldi. Bəzi dövlət xadimləri (IV Henrix, Hersoq Syulli, Abbat Senpyer) və alimlər (J.J.Russo, İ.Kant, İ.Bentam, Ş.L.Monteskye) Avropa Federasiyası və ya Konfederasiyasının yaradılması layihəsini irəli sürməyə başladı. 1948-ci ildə

V.Hüqonun sədrliyi ilə Parisdə Sülh tərəfdarlarının 2-ci Konqresi keçirilmişdir. Konqresdə V.Hüqo «Avropa Birləşmiş Ştatları»nın yaradılması ideyasını irəli sürmüşdür. Bu ideya Sülh naminə Beynəlxalq Liqanın 1869-cu ildə keçirilmiş 3-cü görüşündə də dəstəklənmişdir [12, 894-895].

Birinci dünya müharibəsinin başa çatmasından və Millətlər Cəmiyyətinin yaranmasından sonra Avropa inteqrasiyası ideyası yenidən gündəmə gəldi. XX əsrin 20-ci illərində bu mövzuda bir sıra elimi işlər (Qraf R.Kudexov-Kalerqi, Qeyeford və E.Errionun əsərləri) nəşr olunmuş, Fransanın Xarici İşlər naziri Arstid Briannın «Avropa Federal İttifaqı» konsepsiyası irəli sürülmüşdür. Lakin bu ideyalar diplomatik təşəbbüslər hüduqlarından kənara çıxıb bilməmişdir [9, 587].

Avropa birliyi ideyasının praktiki realizəsi İkinci Dünya Müharibəsinin başa çatmasından sonra mümkün olmuşdur. Hələ Müharibənin gedişi dövründə bəzi Qərbi Avropa dövlətlərində Avropanın birləşdirilməsi naminə hərəkət formalaşmışdır. Lakin İkinci Dünya Müharibəsindən sonra Qərbi və Şərqi Avropa arasındakı ziddiyyət və müxtəlifliklər bu ideyanın tam realizəsinə əngəl törətmişdi.

İkinci Dünya Müharibəsindən sonra Avropada inteqrasiya prosesləri aparıcı dövlətlərin rəhbərləri səviyyəsində qəbul edilən siyasi təşəbbüslərlə formalaşdı. Bu sferada «Marşall Planı» mühüm əhəmiyyət kəsb edirdi. Plan çərçivəsində Avropa dövlətləri əhəmiyyətli maddi yardım əldə etmişdi. Bundan başqa, müstəmləkəçi imperiyaların dağılmasından sonra, keçmiş metropoliyalar xarici siyasi strategiyalarını dəyişməyə və qonşu dövlətlərlə əlaqələrin dərinləşdirilməsinə məcbur olmuşdu. Qərbi Avropada inteqrasiya proseslərinin əsasında milli təsərrüfatların və bazarların qarşılıqlı əlaqəsinin dərinləşməsi ilə yanaşı, bu əlaqələrin qarşılıqlı adaptasiyası və tənzimlənməsi də dayanırdı. Belə tənzimləmənin məqsədi qarşılıqlı iqtisadi əlaqələrin inkişafında milli maneələrin aradan qaldırılması idi. Bütün bunlar yeni inteqrasiya proseslərinin inkişafını stimullaşdırırdı. İqtisadçıların fikrincə, Avropada inteqrasiya prosesləri ilkin olaraq təsərrüfat subyektləri arasında iqtisadi əməkdaşlıq üçün əlverişli şərtlərin yaradılmasına yönəlmişdi [13, 28].

Şərqi Avropa ilə müqayisədə Qərbi Avropada siyasi və iqtisadi inteqrasiya prosesləri sürətlə inkişaf edirdi. 1948-ci ildə iqtisadi, sosial, mədəni və müdafiə sferalarında əməkdaşlığı nəzərdə tutan Qərbi Avropa İttifaqı (QAI) yaradılmışdı. Qərbi Avropada siyasi və hərbi sferada əməkdaşlıq 1949-cu ildə Vaşinqtonda Şimali Atlantika Müqaviləsi Təşkilatının (NATO) təsis edilməsi ilə nəticələndi. Həmin ildə müdafiə sferası istisna olmaqla, geniş dairəli məsələlərin tənzimlənməsini nəzərdə tutan AŞ-nın Nizamnaməsi imzalandı [12, 896].

1948-ci ildə Avropa İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatının (AİƏT) yaradılması ilə Avropada iqtisadi inteqrasiya proseslərinin əsası qoyuldu. 1950-ci ildə Avropa Ödəniş İttifaqı (AÖİ) təsis edilmişdir. 1951-ci ildə Avropanın 6 dövlətinin iştirakı ilə əsas məqsədi üzv-dövlətlərin iqtisadi inteqrasiyası olan Avropa Kömür və Polad Birliyi təsis edildi. 1957-ci ildə Roma şəhərində Avropa İqtisadi Birliyi (AİB) və Atom Enerjisi üzrə Avropa Birliyi (Avroatom) yaradıldı. 1959-cu ildə Avropa Azad Ticarət Assosiasiyası (AATA) yaradıldı. 1992-ci ildə isə 3 Avropa inteqrasiya birliyinin (Avropa Kömür və Polad Birliyi, AİB və Avroatom) bazasında Aİ yaradıldı.

Bütün bu dövr ərzində Qərbi Avropa ilə paralel olaraq Şərqi Avropada da inteqrasiya prosesləri getməkdə idi. Lakin bu proseslər Qərbi Avropa ilə müqayisədə zəif idi. 1949-cu ildə Qarşılıqlı İqtisadi Yardım Şurası təsis edilmişdir. Şərqi Avropa dövlətlərinin hərbi-siyasi əməkdaşlığının nəticəsi olaraq 1955-ci ildə Varşava Müqaviləsi Təşkilatı yaradılmışdır. Hər 2 təşkilat öz mövcudluğunu 1991-ci ildə dayandırdı.

Fikrimizcə, Avropada indiyə kimi mövcud olmuş və hazırda da fəaliyyətini davam etdirən inteqrasiya birliklərinin təhlilini aparmaq məqsəduyğundur. 1948-ci ildə yaradılmış Qərbi Avropa İttifaqı (QAI) Avropada mövcud olmuş ilk inteqrasiya birliklərindəndir. QAI qapalı regional təhlükəsizlik təşkilatıdır. İlk üzvləri Belçika, Böyük Britaniya, Lüksemburq, Niderland, Fransa olmuşdur. 1954-cü ildə İttifaqa İtaliya və AFR qoşulmuşdur. XX əsrin 70-80-ci illərində Yunanıstan, İspaniya və Portuqaliya da İttifaqa üzv qəbul edilmişdir. 1984-cü ildə İttifaqın «avropadakı dayağı» rolunu gücləndirmək məqsədilə onun fəaliyyətində dəyişikliklər edilmişdir. QAI-nin özünün daimi ordusu və ya hərbi qüvvələri yoxdur. Hərbi qüvvələr və ya bölmələr üzv-dövlətlər və ya assosiasiyalaşmış üzvlər tərəfindən təqdim edilir. QAI-yə tabe olan qüvvələr aşağıdakılardır: «Avrokorpus» - Belçika, Almaniya, İspaniya, Fransa və Lüksemburqun hərbi bölmələri; «Mərkəz» - NATO-nun hərbi strukturu çərçivəsində Avropada təsiretmə qüvvələri üzrə çoxmillətli diviziya; Britan-holland və İspan-italiyan amfibiya korpusu; «Avrofor» - çevik mühafizə qüvvələri və «Avromarfor» - İtaliya, Fransa, İspaniya və Portuqaliyanın hərbi-dəniz qüvvələri; İlk Alman-holland korpusunun Qərgahı [7, 266].

1994-cü il tarixli Kırxberq Bəyannaməsi QAI-nin üzvlük strukturunda müəyyən əlavə və dəyişikliklər etmişdir. Belə ki, İttifaqın 3 kateqoriya üzvləri ola bilər: 1) QAI-nin üzvləri, 2) Müşahidəçilər (QAI-nin üzvü olmayan AI-nin üzvləri), 3) Assosiasiyalaşmış üzvlər (Norveç, İslandiya, Türkiyə). QAI Şurasının və NATO Şurasının ilk görüşü 1992-ci ildə keçirilmişdir. Aşkarlıq və tamamlama (əlavəetmə) prinsiplərinə müvafiq olaraq, hər 2 ittifaqın əməkdaşları bu təşkilatların müxtəlif komitələrinin iclaslarında iştirak etməli idi. 1994-cü il tarixli Brüssel Görüşündə isə NATO üzv-dövlətlərinin hökumət başçıları QAI ilə NATO arasında əməkdaşlığın dərinləşdirilməsini dəstəkləmişdilər.

XX əsrin 90-cı illərində QAI-nin hərbi kontingenti BMT Təhlükəsizlik Şurası (TŞ) tərəfindən sülhün qorunması üçün əməliyyatların keçirilməsində istifadə olunurdu. QAI 1997-ci ildə TŞ-nin keçmiş Yuqoslaviyaya qarşı sanksiyasına nəzarəti həyata keçirmiş, həmçinin BMT-nin Bosniya, Hersoqovina və Xorvatiyada sülhməramlı missiyalarını həyata keçirmişdir.

1991-ci ildə AİB üzv-dövlətlərinin görüşündə bəyannamə qəbul edildi. Həmin sənədə əsasən gələcək AI üzvlərinin QAI-yə qoşulması nəzərdə tutulurdu. Avropa İttifaqının yaradılması haqqında Müqavilədə QAI AI-nin ayrılmaz tərkib hissəsi kimi göstərilir. 1992-ci il tarixli Petersberq Bəyannaməsilə QAI-nin Planlaşdırılması Qrupu təsis edilmişdir. QAI üzv-dövlətlərinin hərbi qüvvə və bölmələri humanitar və xilasetmə-axtarış məqsədləri, həmçinin münafişələrin tənzimlənməsi və sülhün dəstəklənməsi məqsədləri ilə istifadə oluna bilərdi. AI və QAI arasında əməkdaşlığın ən yüksək nöqtəsi 1996-97-ci illərdə olmuşdur. Bu zaman QAI Afrikada sülhməramlı əməliyyatlar üçün hərbi qüvvələr göndərmişdir. 1997-ci ildə Amsterdam Konfransının keçirilməsi ərəfəsində QAI-nin AI-nin 4-cü dayağına çevirmək qərara alındı. Lakin AI öz təhlükəsizlik sistemini yaratmağa başladı və ilk dəfə bu barədə 1999-cu ildə bəyanat verildi. Yekun olaraq 2001-ci il tarixli Nitsa Müqaviləsində QAI-nin AI müdafiə siyasətindən ayrılması rəsmiləşdi [7, 267-268].

İkinci Dünya Müharibəsindən sonra fransız siyasi və dövlət xadimləri R.Şuman və J.Mone tərəfindən irəli sürülən inteqrasiya ideyaları daha da dərinləşməyə başladı. Bu dövrdə Almaniya və Fransa arasında kömür hasilatı və polad istehsalı məsələləri üzrə sazişin bağlanması ətrafında daha çox müzakirələr aparılırdı. Nəticədə «Şuman Planı» adlandırılan və 1951-ci ildə Avropanın 6 dövlətinin iştirakı ilə əsas məqsədi

üzv-dövlətlərin iqtisadi inteqrasiyası olan Avropa Kömür və Polad Birliyi (AKPB) təsis edildi. Birliyin yaradılması haqqında Müqavilə 23 iyul 1952-ci ildə qüvvəyə mindi. AKPB-nin yaradıcıları Avropada artmaqda olan iqtisadi və ticarət münasibətlərinin fonunda yeni bir iqtisadi inteqrasiya təşkilatının yaradılması qərarına gəldilər. 25 mart 1957-ci il tarixdə Romada Avropa İqtisadi Birliyinin yaradılması haqqında və Atom Enerjisi üzrə Avropa Birliyinin yaradılması haqqında 2 mühüm sənəd imzalandı. İmzalanma yerlərinə görə bu sənədlər Roma Müqavilələri adını aldı. Hər iki müqavilə 1 yanvar 1958-ci ildə qüvvəyə mindi. Ümumiyyətlə, R.Şuman və J.Mone Avropa inteqrasiyasının «memarları» hesab olunur [11, 712-713].

Qeyd etmək lazımdır ki, Avropa birliklərinin yaradılması ciddi hüquqi əsasda – Avropa hüququnun ilkin mənbəyi olan çoxtərəfli dövlətlərarası müqavilələr əsasında baş vermişdir. 8 aprel 1965-ci ildə 3 Qərbi Avropa birliyinin icraçı orqanlarının birləşdirilməsi haqqında Müqavilə imzalandı. Burada əsas məqsəd Qərbi Avropa inteqrasiya mexanizminin daha effektiv edilməsi idi. 1 iyun 1967-ci il tarixdə bu Müqavilənin qüvvəyə minməsilə Avropa Birliklərinin Vahid Komissiyası və Avropa Birliklərinin Vahid Şurası fəaliyyətə başladı [14, 101-102].

Ümumiyyətlə, Avropada inteqrasiya proseslərinin inkişafı öz fərqli əlamət və xüsusiyyətlərinə malik bir neçə mərhələdə həyata keçirilmişdir. İnteqrasiya proseslərinin mərhələliyinin əsasını hüquqi nöqtəyi-nəzərdən bu birliklərin orqanlarının fəaliyyət və səlahiyyətlərindəki dəyişikliklər təşkil edir. Avropada inteqrasiya proseslərinin ilkin mərhələsi 1951-ci ildə Avropa Kömür və Polad Birliyinin yaradılması haqqında Müqavilənin imzalanması ilə başlanır. Bu Müqaviləyə qədər Avropada bəzi inteqrasiya birliklərinin mövcudluğuna baxmayaraq, məhz bu Müqavilə və onun əsasında yaradılan AKPB Qitədə inteqrasiya prosesinin prinsiplərini qoydu. Məhz bu Müqavilədən sonra birliklərin hüququ və ya Avropa hüququ formalaşmağa başladı.

Üzv-dövlətlərin AKPB-ni yaratması kömür hasilatı və polad sənayesi və onların istehsalı üzrə ümumi bazarın formalaşması anlamına gəlirdi. Bu Birliyin yaradıcılarının fikrincə, AKPB-nin əsas məqsədlərindən biri Almaniya və Fransa arasında əsrlərlə davam edən qarşıdurmanın aradan qaldırılması və onların iqtisadi inkişafının strateji sahələri olan kömür və polad sənayesinə ümumi nəzarətin müəyyən edilməsi idi.

İnteqrasiya və Avropa hüququnun inkişafının növbəti mərhələsi 2 yeni fundamental müqavilənin (AİB və Avroatom haqqında Roma müqavilələri) imzalanması ilə bağlıdır. Lakin bu sənədlər də Avropa inteqrasiyasının vacib elementləri olan millətçülük xarakteri, «federalistlər»in perspektiv məqsədləri, iqtisadi və ticarət münasibətlərinin vahid tənziimi və s. bu kimi problemləri həll edə bilmədi. Bununla belə, Avropa İqtisadi Birliyinin yaradılması haqqında Müqavilə Avropanın iqtisadi, sosial və hüquqi həyatında mühüm addım idi. Bu Müqavilə digər 2 müqavilədən fərqli olaraq üzv-dövlətlərin daha geniş sferalarda əməkdaşlığını müəyyən edən məsələləri təsbit edirdi. Bu Müqavilə öz subyektlərinin qarşılıqlı münasibətlərini həm bu birliklər daxilində, həm də birliyin xarici aləmlə münasibətlərini tənziimləyən orijinal inteqrasiya hüquq sistemini müəyyən edən yeni xarakterli beynəlxalq-hüquqi qaydanın əsasını qoydu. Bu kontekstdə qeyd etmək olar ki, beynəlxalq hüququn tərkib hissəsi olmaqla, Avropa hüququ öz əsasını ilk növbədə AİB-in yaradılması haqqında Roma Müqaviləsindən götürür [11, 715-716].

Roma Müqaviləsində sırf iqtisadi məqsədlər təsbit edilmişdi. Konseptual baxımdan bu sənəd özündə iqtisadi inteqrasiya proqramını əks etdirirdi. Bu istiqamətdə ilk addım 1968-ci ildə Gömrük İttifaqının yaradılması oldu. AİB-in üzv-dövlətləri ümumi xarici gömrük tarifinin müəyyən edilməsi və Birliyə vahid ticarət siyasəti

səlahiyyətinin verilməsi haqqında razılığa gəldilər.

AİB müddələri gömrük siyasətinin Birlik hüquq normaları ilə həyata keçirilən iki əsas sferasını xüsusilə qeyd etməyə imkan verir: üzv dövlətlər tərəfindən yaradılan gömrük ittifaqı daxilindəki münasibətlər və Birliyin üçüncü ölkələrlə ticarət əlaqələri ilə bağlı münasibətlər [4, 11-12].

Bu mərhələdə həmçinin, ümumi bazarın yaradılması istiqamətində məsələlər ətraflı şəkildə nəzərdən keçirilmiş, Birlik hüququnun əsas prinsipləri formalaşmış, bu prinsiplərin tətbiqi və riayət olunması üzərində məhkəmə nəzarəti yaradılmış, Birliyin maliyyə baxımından təminatının vahid sisteminin hazırlanması baş vermişdi. Roma Müqaviləsi AİB-in təşkilatı quruluşunun təkmilləşdirilməsi sahəsində də mühüm dəyişikliklər etmişdi. Birliyin əsas orqanları Şura, Komissiya, Parlament Assambleyası və Məhkəmə oldu. Bundan başqa, İqtisadi və Sosial Komitə, Avropa İnvestisiya Bankı və Hesablama Palatası kimi orqanlar da təsis edilmişdi [11, 716].

Bütövlükdə, 1951-68-ci illərdə Qərbi Avropa inteqrasiyası azad ticarət zonaları çərçivəsində inkişaf edirdi. İnteqrasiyanın ilkin mərhələsində dövlətlər arasında gömrük rüsumları və kəmiyyət məhdudiyyətləri ləğv edilmişdi. Lakin hər bir üzv-dövlət üçüncü dövlətlərə münasibətdə öz milli gömrük tariflərini qoruyub saxlayırdı. Bu mərhələdə daxili iqtisadi siyasətin (ilk növbədə, kənd təsərrüfatı sferasında) əlaqələndirilməsi başlandı [17].

Qərbi Avropa inteqrasiyasının növbəti inkişaf mərhələsi 1968-1986-cı illəri əhatə edir. Bu mərhələdə üzv-dövlətlər üçüncü dövlətlərlə münasibətlərdə vahid gömrük tarifinin müəyyən edilməsində razılığa gəldilər. 1973-75-ci illərdə baş vermiş iqtisadi böhran inteqrasiya prosesini zəiflətsə də, dayandıra bilmədi [14, 45].

Avropada inteqrasiya prosesinin inkişafı əsasən iqtisadi sferada daha aydın nəzərə çarpır. Hətta bu prosesin inkişafı zamanı formalaşan təşkilatların da əksəriyyəti iqtisadi təşkilatlardır. Lakin Avropa inteqrasiyası həm siyasi, həm də iqtisadi sahədə inkişaf etmiş, hazırda da inkişaf etməkdədir [3, 83].

Bu mərhələdə Avropada yaradılan ən böyük inteqrasiya birliklərindən biri Avropada Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Təşkilatı idi. ATƏT 1970-ci illərdən başlanan və əsas məqsədi Avropada təhlükəsizlik sisteminin yaradılması olan prosesin məntiqi nəticəsidir. Belə ki, tarixən ən böyük və uzunmüddətli müharibə və münaqişələrin ocağı olan, 2 dünya müharibəsinin mərkəzi olan Qitədə təhlükəsizlik, müdafiə və siyasi baxımdan əlaqələndirilmiş bir sistemin yaradılması zəruri idi.

Avropada inteqrasiya prosesinin inkişafının 3-cü mərhələsi (1986-1992-ci illəri əhatə edir) 1986-cı ilin fevral ayında imzalanmış və 1987-ci ildə qüvvəyə minmiş Vahid Avropa Aktının imzalanması ilə bağlıdır. 1970-ci illərin sonu-80-ci illərin əvvəllərində Qərb ictimai fikrində inteqrasiyaya münasibətdə skeptik yanaşma hökm sürürdü. Qərb jurnalistləri bu dövrü «avroskleroz» adlandırırdılar. Adıçəkilən dövrdə inteqrasiya prosesindəki renessans 1984-cü ilin iyul ayında Avropa Birliyi Komissiyasına sədrlik etmiş fransız siyasi xadimi Jak Delorun adı ilə bağlıdır. O, vahid daxili bazarın yaradılması ideyasını başa çatdırmaq fikrində idi. Bunun üçün ilk növbədə, inteqrasiya quruculuğunun müqavilə-hüquqi bazasını dəyişdirmək və tamamlamaq lazım idi. Avropa Birliyi Komissiyasının vahid daxili bazarın yaradılması təklifi AŞ tərəfindən də bəyənilirdi. Bu müddəə 1986-cı il Aktında da təsbit edildi. Vahid Avropa Aktı Avropanın iqtisadi, siyasi, mədəni, təhlükəsizlik sferalarında mühüm dəyişikliklər etməklə inteqrasiya prosesinin sürətlənməsi istiqamətində və gələcəkdə Aİ-nin yaradılması, Maastrixt və Amsterdam müqavilələrinin formalaşmasında fundamental hüquqi baza oldu.

Qərbi Avropa integrasiyasının 3-jü mərhələsi ümumi bazarın yaradılması ilə yadda qaldı. 1986-cı il tarixli Vahid Avropa Aktına müvafiq olaraq, daxili sərhədləri olmayan, əmtəə, xidmət, kapital və vətəndaşların azad hərəkət etdiyi məkan qismində ümumi bazar formalaşdı. Bunun üçün sərhədyanı gömrük postlarının və pasport nəzarətinin ləğvi nəzərdə tutulurdu [6, 17-21].

İntegrasiya proseslərinin inkişafının 4-cü mərhələsi 27 fevral 1992-ci ildə Avropa İttifaqı haqqında Müqavilənin imzalanması ilə bağlıdır. Bu Müqavilə 1 noyabr 1993-cü ildə qüvvəyə minmişdir. İmzalanma yerinə görə bu Müqaviləni adətən Maastrixt Müqaviləsi də adlandırırlar. Maastrixt Müqaviləsi İttifaqın gələcək parametrlərinin təkmilləşdirilməsi və dəqiqləşdirilməsini, üzv-dövlətlərin yeni şəraitdə İttifaq institutları ilə qarşılıqlı əlaqəsini və bütövlükdə İttifaqın fəaliyyət qaydalarını müəyyən edirdi. Müqavilə bu istiqamətdə 5 əsas məqsəd müəyyən etmişdi: iqtisadi və valyuta ittifaqının yaradılması; ümumi sosial siyasətin formalaşdırılması; AİB-in səlahiyyətlərinin genişləndirilməsi ilə yenidənqurulması; xarici siyasət, təhlükəsizlik, hüquq və daxili işlər sahəsində əməkdaşlıq yolu ilə millətüstü iqtisadi integrasiya quruculuğunu tamamlamaq; Bütün integrasiya birliklərinin vahid Avropa İttifaqında birləşdirilməsi.

Maastrixt Müqaviləsinin ardınca 2 oktyabr 1997-ci ildə imzalanmış və 1 may 1999-cu ildə qüvvəyə minmiş Amsterdam Müqaviləsinin imzalanması yuxarıda qeyd etdiyimiz məqsədlərə və Aİ-nin demokratikləşdirilməsinə və onun institutlarının sırası vətəndaşlara yaxınlaşdırılmasına nail olmaq istiqamətində tamamlayıcı tədbirləri nəzərdə tuturdu. Amsterdam Müqaviləsinin ən böyük nailiyyətlərindən biri üzv-dövlətlərin əsas insan hüquq və azadlıqlarına riayət etmək və qoruması sahəsində imperativ öhdəliklərinin müəyyən edilməsi oldu. Amsterdam Müqaviləsinə əsasən Aİ institutları insan hüquq və azadlıqlarının pozulması ilə mübarizə aparmalı və belə halların aradan qaldırılması üçün müvafiq tədbirlər həyata keçirməlidir. İnsan hüquq və azadlıqlarının pozulmasına məruz qalmış vətəndaşlar Aİ Məhkəməsinin hüquqi müdafiəsindən istifadə edə bilərdi [5, 78].

Amsterdam Müqaviləsi özündən əvvəlki sənədlərdə müəyyən edilən şəffaflıq və subsidiarlıq prinsiplərini dəqiqləşdirdi. Aİ-nin hər bir vətəndaşı istənilən məlumatı onun institutlarından almaq hüququ əldə etdi. Müqavilənin yeniliklərindən biri Ümumi Xarici Siyasət və Təhlükəsizlik Məsələləri Vəzifəsinin təsis edilməsi oldu. Bu vəzifəyə ilk dəfə 1999-cu ildə NATO-nun sabiq Baş Katibi H.Solana təyin edildi [8, 87].

Bütövlükdə, Maastrixt və Amsterdam Müqavilələri İkinci Dünya Müharibəsindən sonra başlayan integrasiya prosesinin bütün nailiyyətlərini özündə cəmləşdirərək onun yeni və fundamental hüquqi bazasını formalaşdırdı [11, 718].

Avropa integrasiyasının inkişafının dördüncü mərhələsi 1992-ci ildən başlayır və bu günə kimi davam edir. Bu mərhələnin əsas nailiyyətləri Maastrixt, Amsterdam, Nitsa və 2004-cü ildə Avropa Konstitusiyaya Müqaviləsi kimi təsis aktlarının imzalanması, 1999-cu ildən Şengen Konvensiyası əsasında vahid viza rejiminin tətbiqi və 2002-ci ildə vahid valyutanın, avronun dövriyyəyə buraxılması idi. Bu mərhələdə həmçinin, «şərqə doğru genişlənmə» prosesi başlandı. Müvafiq sferada danışıqlar 1990-cı ildən başlandı. Burada əsas məqsəd Şərqi Avropanın eks-sosialist dövlətlərini Avropa integrasiyasına daxil etmək idi. Nəticədə 2004-cü ildə Aİ-yə eyni zamanda 10 dövlət daxil oldu [17].

Avropada integrasiya prosesinin inkişafı sahəsində digər mühüm sənəd 26 fevral 2001-ci ildə imzalanmış və 1 fevral 2003-cü ildə qüvvəyə minmiş Nitsa Müqaviləsidir. Öz sələfləri olan Amsterdam və Maastrixt müqavilələri kimi Nitsa

Müqaviləsi də yeni təşkilatlar yaratmadı. Məzmununa görə bu Müqavilə Avropa Birliyi və İttifaqının təsis sənədlərinə əlavə və dəyişiklikləri özündə əks etdirən və bu sənədlərin hüquqi əsasını təkmilləşdirməyə istiqamətlənmiş kompleks sənəddir. Nitsa Müqaviləsinin imzalanması ilə özü işini 14 fevral 2000-ci ildən başlayan Hökumətlərarası Konfrans da başa çatdırdı. Konfransın əsas məqsədi yeni üzv-dövlətlərin İttifaqa qəbul edilməsi ilə bağlı Avropa institutlarının adaptasiyası üzrə islahatların keçirilməsi idi.

Bütövlükdə, Nitsa Müqaviləsi regional xarakterli beynəlxalq inteqrasiya hüququnun inkişafı sahəsində hazırda atılan ən mühüm addımlardan biridir. Bu Müqavilə, Mərkəzi və Şərqi Avropa, Baltıyanı, Qara dəniz sahili dövlətlərin İttifaqa daxil edilməsi hesabına Aİ-nin genişləndirilməsinə nail oldu.

2001-ci ildən başlayaraq artıq Avropada çoxsaylı təsis aktlarının vahid bir sənədə unifikasiyası ideyası genişlənməyə başladı. Belə bir sənəd Avropa İttifaqının Konstitusiyası olmalı idi. 2001-ci ilin dekabr ayında Belçikanın sədrliyi ilə Laken şəhərində Avropa Şurasının 15 üzv-dövləti tərəfindən Avropa İttifaqının gələcəyi haqqında Laken Bəyannaməsi qəbul edildi. Bəyannamədə Aİ-də demokratik defisitə tənqidi, üzv-dövlətlərin əhalisinin İttifaq institutlarının bürokratizasiyasına mənfi münasibəti, 11 sentyabr hadisələrindən sonra Avropa əhalisinin Aİ-dən onların beynəlxalq arenada təhlükəsizliyinin və sabitliyinin daha dərinədən qorunması tələbləri və Gələcək Avropa üçün Konventin yaradılması ilə bağlı müddəalar təsbit edilirdi. Konvent 18 iyun 2004-cü ildə Aİ-nin 25 üzv-dövləti tərəfindən qəbul edilən və 29 oktyabr 2004-cü ildə qüvvəyə minən Avropa Konstitusiyası Müqaviləsinin mətnini hazırlamışdı. Konstitusiya Müqaviləsi üzv-dövlətlər tərəfindən ratifikasiya edilməli və ya referendumla qəbul olunmalı idi. Müqavilənin tam ratifikasiyası 2010-cu ildə başa çatmalıdır. Struktur baxımından bu Müqavilə 4 hissə və 448 maddədən ibarətdir. 60 maddədən ibarət olan birinci hissədə anlayışlar, məqsəd, prinsiplər, Aİ və üzv-dövlətlərin səlahiyyətləri müəyyən olunur. İkinci hissədə (61-114-cü maddələri əhatə edir) Əsas hüquqlar haqqında Avropa Xartiyası təsbit edilmişdir. İttifaqın ümumi siyasəti və fəaliyyəti ilə bağlı məsələlər 115-436-cı maddələri əhatə edən 3-cü hissədə müəyyən edilir. Müqavilənin 4-cü hissəsinə müvafiq olaraq, bu Müqavilə qüvvəyə minən andan bütün digər təsis aktları ləğv edilir [11, 720-723].

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, təsis aktlarının vahid konsolidasiya olunmuş mətnə birləşdirilməsi Aİ-nin strukturundakı mürəkkəbliyə son qoydu. Avropa Birliyi və Avropa İttifaqı arasında hüquqi müxtəlifliyin aradan qaldırılması Aİ-yə hüquqi şəxs statusu və beynəlxalq hüquq subyektliliyi əldə etmək imkanı qazandırdı.

Beləliklə, Aİ-nin yaradılması Avropada inteqrasiya quruculuğunun və Avropa hüququnun inkişafının əsas məzmununu təşkil edir. Aİ özündən əvvəlki inteqrasiya təşkilatlarından geniş səlahiyyətlərə malik olması ilə fərqlənir. Bununla yanaşı, Aİ-nin yaradılmasından sonra Avropada inteqrasiya prosesləri əməkdaşlıq xarakterindən dövlətlərarası inteqrasiya xarakterinə keçdi.

Aİ - beynəlxalq münasibətlərdə baş vermiş və indi də davam edən mürəkkəb proseslərin nəticəsidir. Öz fəaliyyəti prosesində Aİ yeni tipli dövlət təsisatı kimi transformasiya olunur. Bu transformasiya üzv-dövlətlərin iradəsi və əldə edilən nailiyyətlər əsasında baş verir. Əvvəllər sırf beynəlxalq, sonra isə dövlətdaxili keyfiyyətlər alan yeni hüquq qaydası formalaşmışdır. Aİ-yə münasibətdə beynəlxalq və dövlətdaxili hüquq orqanik şəkildə qarşılıqlı əlaqədədir [10, 251].

Ədəbiyyatda Aİ-nin hüquqi nöqtəyi-nəzərdən özündə nəyi əks etdirməsi barədə vahid fikir yoxdur. Bu cür vəziyyət müxtəlif elmi yanaşmalar, gələcək Avropa inteq-

rasiyasına dair siyasi quruluşların müxtəlifliyində, integrasiya proseslərinin subyektləri arasındakı fikir müxtəliflikləri, üzv-dövlətlərin fərqli maraqları və yanaşmaları kimi məsələlərdən irəli gəlir. Ən ümumi formada bütün bu məsələləri 2 əsas istiqamətə ayırmaq olar. Birincisi, Aİ-ni federasiyanın yeni tarixi forması kimi qəbul edən Dövlət-hüquqi konsepsiya və ikincisi, Aİ-nin hüquqi təbiətini beynəlxalq-hüquqi nəzəriyyə kateqoriyasına aid edən Beynəlxalq-hüquqi konsepsiya. Birinci konsepsiyaya əsasən Aİ üzv-dövlətlərin federasiya və ya konfederasiyası kimi müəyyən edilir. Beynəlxalq-hüquqi konsepsiya tərəfdarları isə qeyd edir ki, Aİ beynəlxalq təşkilatlara xas olan təsis müqaviləsi əsasında yaradılmışdır. Bu təsis sənədi beynəlxalq müqavilədir və 1969-cu il tarixli Beynəlxalq müqavilələr hüququ haqqında Vyana Konvensiyasının təsir dairəsinə daxildir. Bununla yanaşı, təsis aktı mürəkkəb strukturu ilə də fərqlənir. Belə ki, bu Müqavilədə sırf İttifaqa aid məsələlərlə yanaşı, digər 2 beynəlxalq təşkilatın (AİB, Avroatom) yaradılması haqqında müqavilələr də təsbit olunur. Lakin Aİ-nin yaradıcıları müəyyən tədbirlərin (ittifaq vətəndaşlığı, vahid valyuta, vahid mərkəzi bank, ümumi bazar) həyata keçirilməsi ilə bu təşkilata suveren dövlət xarakteri aşılamaq fikrində olub [12, 929-930] Bizim fikrimizcə, Aİ beynəlxalq təşkilatlara xas xüsusiyyətlərə malik olduğundan beynəlxalq-hüquqi xarakter daşıyır.

Avropa İttifaqının yaradılması haqqında Müqavilənin 2-ci və 6-cı maddələrində İttifaqın məqsəd və prinsipləri müəyyən edilir. Müqavilənin 2-ci maddəsinə əsasən İttifaq öz qarşısına aşağıdakı məqsədləri qoyur: İqtisadi və sosial inkişafa və məşğulluğun yüksək səviyyəsinə yardım göstərmək, sərhədsiz məkanın yaradılması, iqtisadi və valyuta ittifaqının yaradılması vasitəsilə tarazlı və sabit inkişafa nail olmaq; Ümumi müdafiə siyasətinin formalaşması da daxil olmaqla, ümumi xarici siyasətin və təhlükəsizlik siyasətinin həyata keçirilməsi ilə İttifaqın beynəlxalq arenada müstəqil rolunu təsdiqləməsinə kömək etmək; İttifaq vətəndaşlığının tətbiqi ilə üzv-dövlətlərin vətəndaşlarının hüquq və maraqlarının müdafiəsinin gücləndirilməsi; şəxslərin azad hərəkəti xarici sərhədlərə nəzarətə münasibətdə müvafiq tədbirlərin həyata keçirilməsi, sığınacaq verilməsi, immiqrasiya, cinayətkarlığın qarşısının alınması və cinayətkarlıqla mübarizə üzrə tədbirlərin həyata keçirilməsi ilə birgə təmin edilən İttifaqı azadlıq, təhlükəsizlik və qayda-qanun məkanı kimi qorumaq və inkişaf etdirmək; Bu Müqavilə ilə əməkdaşlıq və siyasətin hansı səviyyədə formalaşdığını müəyyən etmək üçün *acquis communautaire*-ni tamamilə qoruyub saxlamaq və ona istinad etmək.

Avropa Birliyinin yaradılması haqqında Müqavilənin 23-cü maddəsində qeyd edilir ki, Birliyin əsasını əmtəələrlə bütün ticarəti əhatə edən və üzv-dövlətlər arasında idxal-ixrac gömrük rüsumlarının, kəmiyyət məhdudiyyətlərinin qadağan edilməsini və üçüncü dövlətlərlə münasibətdə vahid gömrük tarifinin müəyyən edilməsini nəzərdə tutan gömrük ittifaqı təşkil edir. Bununla belə, Müqavilədə gömrük ittifaqına anlayış verilmir. Lakin Müqavilədə gömrük ittifaqının prinsipləri müəyyən edilir. Bunlar – üzv-dövlətlər arasında gömrük rüsumlarının və buna bənzər tədbirlərin ləğvi, üzv-dövlətlər arasında qarşılıqlı ticarət münasibətlərində kəmiyyət məhdudiyyətlərinin aradan qaldırılması, İttifaq daxilində əmtəə dövriyyəsinə təsir edən dolayı vergi qoyuluşu sahəsində müəyyən şərtlərin qəbul edilməsi, ümumi xarici tarifin qəbul edilməsidir. Müvafiq sferada əsas məsələlərdən bir də gömrük ərazisi ilə bağlıdır. Belə ki, Avropa İttifaqının gömrük ərazisinə İttifaqın Gömrük Məcəlləsinin 3-cü maddəsində müəyyən edilən quru əraziləri, ərazi suları və hava məkanı daxildir. Qeyd etmək lazımdır ki, dövlət sərhədləri daxilində bəzi regionlar gömrük ərazisinə daxil deyil. Bunlar: Danimarkanın Farer və Qrenlandiya, İspaniyanın Afrikadakı Seuta və

Melilya əraziləri, İsveçrə ərazisindəki alman anklavı və Helqoland adasıdır [15, 536-544].

Ümumiyyətlə, Aİ-də xarici ticarət münasibətlərinin tənzimlənməsində əsas vasitə ümumi gömrük tarifidir. Ümumi gömrük tarifinin tətbiq edilməsi gömrük ittifaqının formalaşmasının başlıca şərti kimi AİB haqqında Müqavilənin 12-29-cu maddələri ilə təsbit edilmişdir. Hazırda isə bu müddəalar Birlik haqqında Müqavilənin 25-27-ci maddələri ilə müəyyən edilir. Ümumi gömrük tarifi üzv-dövlətlərin milli gömrük tariflərini əvəz etməklə, 1 yanvar 1968-ci ildən qüvvəyə minmişdir. 1988-ci ildən ümumi gömrük tarifi 1983-cü il tarixli Əmtəələrin təsviri və kodlaşdırılması sisteminin harmonizasiyası haqqında Beynəlxalq Konvensiyanın bazasında hazırlanmış Əmtəələrin Kombinə edilmiş Nomenklaturası əsasında həyata keçirilir.

Ümumi gömrük siyasəti Aİ-nin ümumi ticarət siyasətinin realizəsində əsas ələtidir. Ümumi gömrük Tarifinin və gömrük rüsumlarının yığılmasında əsas məqsəd aşağıdakılardan ibarətdir: İdxal mallarının qiymətinin qalxması və daxili istehsala dəstək (proteksionizm); Büdcə gəlirlərinin artırılması (yığılmış gömrük rüsumlarının 90%-i Aİ-nin Büdcəsinə daxil olur); Haqsız rəqabətlə mübarizə və dünya ticarətində rəqabəti zəiflədən praktikanın (dempinq, subsidiya) aradan qaldırılması; Beynəlxalq ticarət danışıqlarının aparılması ilə xarici bazarlara çıxış əldə edilməsi və dünya ticarət arenasında mövqeyin möhkəmləndirilməsi; İqtisadi inteqrasiya üçün mexanizmin (gömrük ittifaqı, azad ticarət zonası) yaradılması və İEOÖ-ə yardım göstərilməsi; İxracatçı dövlətlərə xarici valyuta axımının azaldılması və idxalın həcmnin azaldılması yolu ilə tədiyyə balansının sabitliyinin təmin edilməsi; Daxili istehsalçılara zərər vuran bəzi əmtəələrə münasibətdə fəvqəladə qoruyucu tədbirlərin tətbiq edilməsi; ÜTT-nin tərəfdaş-dövlətləri tərəfindən öhdəliklərin pozulmasına təsir göstərmək imkanı; Ayrıca regionların inkişafının stimullaşdırılması.

Aİ-də gömrük siyasəti və onunla bağlı olan gömrük-tarif tənzimlənməsi, gömrük ittifaqı və digər bu kimi məsələlərin tənzimlənməsində Gömrük Məcəlləsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. 28 fevral 1990-cı ildə Komissiya Birliyin Gömrük Məcəlləsinin lahiyəsini təqdim etdi. Məcəllə 12 oktyabr 1992-ci ildə Şuranın 2913/92 sayılı Reqlamenti ilə qəbul olundu və 1994-cü il yanvarın 1-də qüvvəyə mindi. 1993-cü ilin 2 iyulunda isə Gömrük Məcəlləsinin qüvvəyə minməsi və normalarının tətbiqi qaydasını müəyyənləşdirən Komissiyanın 2454/93 sayılı Reqlamenti qəbul olundu [2, 72-73].

Məcəllə və Komissiyanın 2454/93 sayılı Reqlamenti əvvəllər gömrük siyasəti sahəsində fəaliyyət göstərən 100-dən artıq reqlamenti və direktivi əvəz etdi. Lakin əvvəlkilərdən 2 nisbətən vacib reqlament qüvvədə qalmağa davam etdi. Bunlar AB-nin Vahid gömrük tarifini tətbiq edən 2658/87 sayılı Reqlament və Gömrük rüsumlarının ödənilməsindən azad olma sistemini müəyyənləşdirən 918/83 sayılı Reqlamentdir.

Məcəllənin qəbul olunması üçün hüquqi əsas kimi AİB haqqında Roma Müqaviləsinin 26, 95, 133-cü maddələri çıxış edir. Belə ki, 26-cı maddədə nəzərdə tutulur ki, vahid gömrük tarifində gömrük rüsum dərəcələrinin istənilən dəyişikliyi və aradan qaldırılması Komissiyanın təklifi ilə Şuranın ixtisaslaşmış səs çoxluğu ilə qəbul olunmuş qərarı əsasında müəyyən olunur. 95-ci maddə Birliyin daxili bazarının qurulması və fəaliyyəti məqsədilə Şurada qərarların qəbul olunması üçün ixtisaslaşmış səs çoxluğunun vacibliyini müəyyən edir. 133-cü maddədə isə ümumi ticarət siyasətinin prinsipləri haqqında müddəə öz əksini tapır [20].

Məcəllənin qəbul olunması özündə hələ 25 il əvvəl 6 ölkə tərəfindən əsası

qoyulmuş siyasətin məntiqi sonluğunu əks etdirir. Birliyin ilkin üzvlərinin siyasətinin mahiyyəti ondan ibarət idi ki, gömrük sferasında qarşılıqlı münasibətlər çoxsaylı milli-hüquqi aktlarla deyil, Birliyin aktları ilə tənzimlənə bilər. Bunun üçün isə gömrük qaydalarının uyğunlaşdırılması və dövlətüstü xarakterli mötəbər sənədlərin hazırlanması üzrə proqram həyata keçirilməli idi. Hələ 1971-ci ildə Komissiya gömrük qanunvericiliklərinin uyğunlaşdırılması haqqında Baş Proqram qəbul etmişdi. Bu Proqramın son məqsədi qismində isə Birliyin gömrük hüququnun məcəllələşdirilməsi əks olunurdu.

Özünün yaranma məqsədi ilə əlaqədar olaraq Məcəllə yalnız Birliyin üçüncü ölkələrlə ticarət münasibətləri sferasında tətbiq olunur. Üzv-dövlətlər arasında mal dövriyyəsi Məcəllənin tənzimlədiyi münasibətlər dairəsinə aid deyil. Öz təbiətinə uyğun olaraq, Məcəllə Birliyin üçüncü ölkələrə münasibətdə tətbiq etdiyi bütün gömrük və ticarət tədbirlərini də tənzimləyə bilməz. Belə ki, Məcəllənin məqsədi təbiətindən asılı olmayaraq, bütün mallar üçün gömrük nəzarətinin ümumi prosedür və qaydalarının sistemləşdirilməsi və birləşdirilməsidir, xüsusi qrup mallar üçün tətbiq olunan tarif tədbirləri Məcəllənin tətbiq sferası xaricindədir. Gömrük Məcəlləsi və Vahid Gömrük Tarifi Aİ gömrük siyasətinin üçüncü ölkələrə münasibətdə fəaliyyətdə olan iki çox mühüm bünövrəsini təşkil edir. Struktur baxımından Məcəllə 253 maddəni əhatə edən 9 hissədən ibarətdir. Məcəllədə əks olunmuş hüquq normalarını aşağıdakı 3 əsas qrup şəklində göstərmək olar:

- Ümumi şərtlər - I, VIII, IX hissələr- Məcəllənin tətbiq sferası, Birliyin gömrük sərhəddinin müəyyən olunması, AB gömrük hüququnun əsas terminlərinin xarakteristikası, gömrük hüquq münasibətlərində tərəflərin hüquq və vəzifələrinin siyahısı, gömrük orqanlarının qərarlarından şikayət qaydası haqqında müddəalardan ibarətdir. Bu qrupa həmçinin Məcəllə üzrə Komitənin yaradılması haqqında normaları da aid etmək olar (247-249-cu maddələr);

- Rüsurların hesablanma metodları - II, VI, VII hissələrin özlərində gömrük rüsurlarının əsasında toplandığı faktorları (gömrük tarifi, malların mənşəyi, gömrük qiyməti) və gömrük bərcəllərinə aid olan imtiyazlı əməliyyat və məsələlər haqqında normaları əks etdirən müddəaları;

- Gömrük rəsmiləşdirməsi və gömrük nəzarəti sistemi - III, IV və V hissələr - bu normalar Məcəllənin nüvəsini təşkil edirlər [20].

Gömrük Məcəlləsi onun həm Birlik səviyyəsində, həm də milli səviyyədə qəbul olunmuş tətbiq qaydaları ilə birlikdə Birliyin gömrük qanununu formalaşdırır [1, 52].

Avropa iqtisadi inteqrasiyasının ən əsas nailiyyətlərindən biri vahid valyutanın (AVRO) yaradılmasıdır. Avro hesablaşma valyutası kimi dünya maliyyə bazarlarına 1999-cu ildə təqdim olunmuşdur. 1 yanvar 2002-ci ildən isə dövriyyəyə buraxılmışdır. Avro 1979-1998-ci illərdə Avropa Valyuta Sistemində istifadə olunan Avropa Valyuta Vahidini (EKYU) əvəz etdi. Avropa Valyuta Sistemi 1979-cu il tarixli AİB üzv-dövlətləri arasında iqtisadi və valyuta əməkdaşlığı haqqında Müqavilə əsasında formalaşmışdır. Sistemin əsasını və başlıca əlamətini üzv-dövlətlərin valyuta məzənnələrinin müəyyən hədlərdə sabitləşdirilməsinə yönəlmiş valyuta məzənnələri rejimi təşkil edir. Avropa Valyuta Sistemi rəsmi fəaliyyətinə 13 mart 1979-cu ildən başlamışdır. Sistemin üzv-dövlətləri – Belçika, Danimarka, Fransa, AFR, İtaliya, Yunanıstan, İrlandiya, Lüksemburq, Böyük Britaniyadır [16].

Hazırda avro Avrozonanın 16 dövlətində rəsmi valyutadır. Bununla yanaşı, 7-si Avropa dövləti olan digər 9 dövlətdə də avro fəaliyyət göstərir. Beləliklə, avro – 320 mln.-dan çox avropalının, qeyri-rəsmi dövriyyədə isə 500 mln.-dan çox əhalinin vahid

valyutasıdır. 2006-cı ilin dekabr ayında nağd dövriyyədə 610 mlrd. avro olmuşdur ki, bu da həmin valyutanı dünyada ən çox dövriyyədə olan və nağd dəyərli valyutaya çevirmişdi [20].

1948-ci ildə yaradılan və hələ də fəaliyyətini davam etdirən iqtisadi inteqrasiya təşkilatlarından biri İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatıdır. Nümayəndəli demokratiya və azad bazar iqtisadiyyatı prinsiplərini bəyan edən İEO-nün beynəlxalq iqtisadi təşkilatıdır. Bu Təşkilat 1948-ci ildə Marşall Planı çərçivəsində Avropanın iqtisadi yenidənqurulması işləri üzrə layihələrin əlaqələndirilməsi məqsədilə yaradılmışdır. Mənzil-qərgahı Paris şəhərində yerləşir. 2006-cı ildən Baş Katibi Meksikalı Xose Anxel Qurria Trevinyodur. Təşkilat – 30 dövləti özündə birləşdirən və üzv-dövlətlərin hökumətlərinin öz iqtisadi və sosial siyasətlərini müzakirə etmək və ya işləyib hazırlamaq imkanı əldə etdiyi forumdur. Təşkilatın payına dünya üzrə ümumi daxili məhsulun 60% düşür [18].

1960-cı illərdə təşkilatın tərkibi və coğrafi çərçivəsi genişləndi. Avropa dövlətləri ilə yanaşı, ABŞ, Kanada, Meksika, Türkiyə, Cənubi Koreya, Yaponiya, Avstraliya və Yeni Zelandiya da bu Təşkilatın üzvüdür. Təşkilatın işində ayrıca üzv qismində Avropa Komissiyası da iştirak edir. Təşkilatın effektiv fəaliyyəti üçün formalaşmaqda olan qlobal inteqrasiya prosesinə təsir edən elementlərdən biri hazırda güclü iqtisadi və ticarət potensialına malik İEOÖ-dür. O, qeyd edirdi ki, Çin dünyada nəhəng polad istehsalçısıdır və bununla da digər beynəlxalq xammal bazarlarına təsir göstərir. Bu dövlət dünyada böyük iqtisadi mərkəz olacaqdır. Ona görə də belə bir dövlətin Təşkilata üzvlüyü zəruridir [20].

Avropada inteqrasiya prosesinin inkişafı, xüsusilə də iqtisadi inteqrasiya təşkilatlarının yaradılması və fəaliyyəti ilə bağlı yuxarıda qeyd etdiklərimizi ümumiləşdirərək aşağıdakıların qeyd edilməsi zəruridir:

- Hazırda beynəlxalq münasibətlərin bütün sistemində mühüm dəyişikliklər baş verir. Bu dəyişikliklərin əsasını iqtisadi və siyasi inteqrasiyanı özündə birləşdirən globallaşma təşkil edir. Avropa regionunda da iqtisadi və siyasi inteqrasiya prosesinin formalaşması və inkişafında mühüm addımlar atılmışdır. Belə ki, vahid ittifaqın, konstitusiyanın, valyutanın, vətəndaşlığın, ümumi ticarət siyasətinin, vahid vizanın, ümumi bazarın və vahid gömrük tarifinin mövcudluğu bunu sübut edir;

- Avropa hüququnun mənbələrində öz əksini tapan hüquq normalarının təhlili Aİ-nin gömrük siyasətinin predmetinin növbəti ictimai münasibətləri əhatə etdiyini müəyyən etməyə imkan verir. Bura: Aİ və üzv-dövlətlər arasında, gömrük rüsumlarını, idxal vergilərini, eyni effektiv digər vergiləri, həmçinin idxal və ixracın kəmiyyət məhdudiyyətlərinin aradan qaldırılması və qadağan olunmasına yönəlmiş münasibətlər; vahid gömrük ərazisinin yaradılması və üçüncü ölkələrlə ticarətdə tətbiq olunan vahid gömrük tarifinin qəbuluna yönəlmiş münasibətlər; bütün üzv-dövlətlər üçün ümumi olan malların gömrük sərhəddindən keçməsinin prinsiplərinin, xüsusilə də vahid əmtəə nomenklaturasının, malların mənsəyinin müəyyən olunmasının ümumi qaydalarının, vahid gömrük prosedurlarının müəyyən olunmasına yönəlmiş münasibətlər və s. daxildir.

- Aİ gömrük siyasətinin əsas xüsusiyyətlərindən biri onun gömrük ittifaqının fəaliyyətinin daxili və xarici aspektlərini reqlamentləşdirən hüquq normalarının məcmusu kimi çıxış etməsidir. Aİ-nin gömrük ittifaqının yaradılması və fəaliyyəti ilə bağlı təsis aktlarının müddələrinin həyata keçirilməsi məqsədilə qəbul olunan aktları üzv-dövlətlərdə məcburi qüvvəyə malikdir, birbaşa tətbiq olunur və Aİ Məhkəməsinin, milli məhkəmələrin düzünə fəaliyyətinin yurisdiksiyon müdafiəsinə malikdirlər;

- ÜTT və Aİ beynəlxalq ticarət münasibətlərinin inkişafında və liberallaşdırılmasında mühüm rol oynayır. Bu qurumların birgə fəaliyyəti ümumilikdə dünya iqtisadiyyatının inkişafına, beynəlxalq iqtisadi münasibətlərdə yeni qayda və normaların formalaşmasına səbəb olur. Eyni zamanda, daha ciddi inteqrasiya xüsusiyyətləri üçün Avropa İttifaqı qanunvericilik müddəalarının diqqətlə öyrənilməsi və AR qanunvericilik və müqavilə praktikasında nəzərə alınması zəruridir. Bu AR-in Avropaya inteqrasiyasında ən mühüm addımlardan hesab edilir.

ƏDƏBİYYAT

1. Аркадьевич А. Таможенное право ЕС. М.: МГИМО, 2000, 275 с.
2. Афанасьев Ю. А. Источники таможенного права Европейского Союза. М.: 2005. 311 с.
3. Бандурин В.В., Рацич Б.Г., Чатич М. Глобализация мировой экономики и Россия. М.: Буквица, 1999, 278 с.
4. Барчукова Н.С. Таможенное право Европейского Экономического Сообщества. Реферативный журнал ИНИОН АН СССР, 1976, № 3.
5. Бирюков М.М. Европейское право: курс лекций. М.: Омега-Л, 2006, 125 с.
6. Буторина О. Понятие региональной интеграции: новые подходы. Космополис, 2005, № 3.
7. Гетьман-Павлова И.В. Международное право. Учебник. М.: Юристъ, 2006, 222 с.
8. Капустин А.Я. Европейский союз: интеграция и право. М.: 2000, 434 с.
9. Капустина А.Я. Международное право. Учебник. М.: Гардарики, 2008, 617 с.
10. Ковалев А.А. Международное экономическое право и правовое регулирование экономической деятельности. М.: Научная Книга, 2007, 431 с.
11. Международное право. Учебник. Отв. ред. А.А.Ковалева, С.В.Черниченко. перераб. и доп. М.: Омега, 2006, 831 с.
12. Международное право. Учебник. Отв. ред. В.И.Кузнецов, Б.Р.Тузмухамедов. 2-е изд., перераб. и доп. М.: Норма, 2007, 943 с.
13. Семенов К.А. Международная экономическая интеграция. М.: Юристъ-Гардарика, 2001, 126 с.
14. Харламова В.Н. Международная экономическая интеграция: Учебное пособие. М.: Анкил, 2002. 173 с.
15. Энтин Л.М. Европейское право. Право Европейского Союза и правовое обеспечение защиты прав человека. М.: Норма, 2008, 939 с.
16. www.cofe.ru.
17. www.krugosvet.ru/articles/115/1011524/1011524a4.htm - 31k.
18. www.oecdmoscoworg.83.com1.ru/oecd_about.html.
19. www.rudiplom.ru/lectures/mezhdunarodnye-ekonomicheskie-otnoshenia/1960.html.
20. www.wikipedia.org

ФОРМИРОВАНИЕ И СПЕЦИФИКА РАЗВИТИЯ ТАМОЖЕННОЙ ПОЛИТИКИ В ЕВРОПЕЙСКОМ РЕГИОНЕ

А.М.МАГЕРРАМОВ

РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются проблема формирования таможенной политики и особенности её развития в Европейском регионе. В первую очередь автор исследовал историю формирования таможенных реалий европейского региона, а также интеграционный процесс, влияющий на таможенную ситуацию. В статье также подвергнуты анализу исследования ряда авторов, изучавших вышеуказанную тематику. В работе использована научная и электронная литература, которая помогла автору в его выводах.

**FORMATION AND THE BASIC DEVELOPMENT SPECIFICITY
OF THE CUSTOMS POLICY IN THE EUROPEAN REGION**

A.M.MAHARRAMOV

SUMMARY

The given article studies the problem of formation of customs policy and features of its development in the European region. First of all the author investigates the history of the formation of customs realities in the European region. Nuances of researches by various authors studying the above specified subjects are mentioned in the article as well. Proceeding from scientific requirements, the integration process influencing a customs situation is also elucidated. The article refers to scientific and electronic sources that were great help to the author in his conclusions.